

KISS MÁRTON

*A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században**

A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség

A magyarországi részletes kataszteri felmérés szervezeti alapjait, a felügyelőségeket 1856-ban hozták létre, majd fokozatosan terjesztették ki azok működését az ország egészére. Már a munkálatok elején, 1859-től az egyik aligazgatóság központja Pécsen volt, majd 1865-ben az 1. és 4. felmérési felügyelőség is a városban működött.¹ A kiegyezést követően Pécsen előbb a helyszínelési, majd a kataszteri felmérési felügyelőséget a szervezet fejlesztésének keretében, a 19. század végén hozták létre.² A hivatal működése ugyanakkor vándorló jellege miatt sokáig rejtve maradt. Eddig csak kisebb publikációk jelentek meg a témában, amelyek a felmérés személyi állományával foglalkoztak. A pécsi felmérési felügyelőség tisztviselőinek munkahelyüül szolgáló épületek bemutatásával megtehető, hogy a mérnökök mindig is fontos szerepet játszottak a városban, munkájukról azonban az utókor – kevés kivételtől eltekintve – csak részletinformációkkal rendelkezik.³

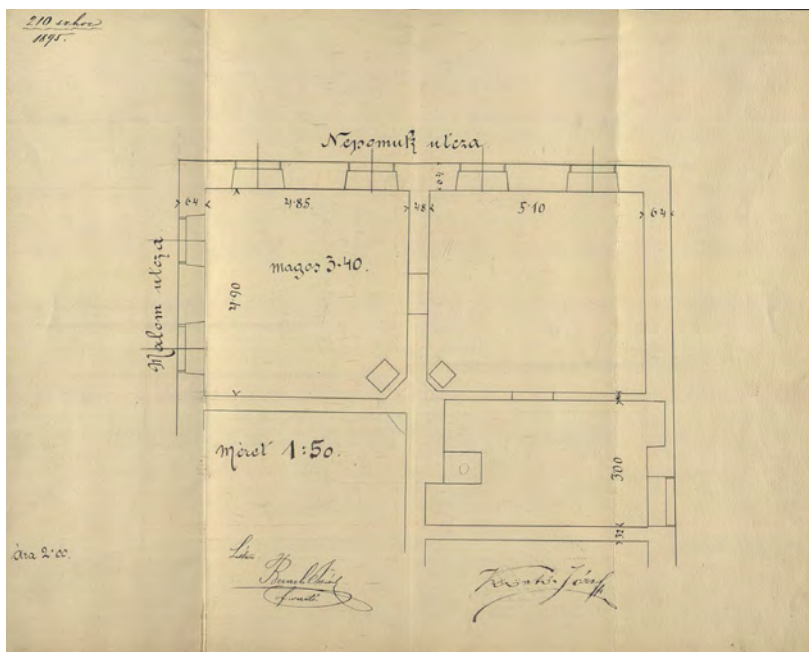
A rendelkezésre álló források szűkössége miatt csak további, elsősorban levéltári kutatással tárható fel, hogy a felmérési és a helyszínelési felügyelőségek milyen módon működtek az országban és Pécs városában. Pécs és környékének felmérése az 1860-as években befejeződött, ezért itt 1867 után nem működött felmérési felügyelőség. A részletes felmérés „befejeztével” – ami az egész országra nézve valójában soha nem ért véget – 1883-ban helyszínelési felügyelőséget hoztak létre.⁴ 1895-ig – ténylegesen 1896. április 30-ig – működött Pécsen a több (III., VI.) sorszámú is ismert helyszínelési felügyelőség, amelyet az I. szatmári megszüntetésével egyidejűleg először I. számúra neveztek át, majd Pozsonyba helyeztek.⁵ Ez nem jelentette a kataszteri felmérés szervezetének megszüntetését a településen, mivel ugyanekkor (1895-ben) az országban fennálló nyolc felmérési felügyelőség mellé újabb négyet hoztak létre a korábbi helyszínelési felügyelőségekre alapozva. Pécsen így lett a VI. helyszínelési felügyelőségéből 11. kataszteri felmérési felügyelő-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni Reisz T. Csabának (MNL OL), Török Enikőnek (MNL OL), Bósz Attilának (MNL BaML) és Gáspár Attilának (MNL BaML) a segítséget, amellyel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

- 1 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), K 269. II-A-21-b. 1–2. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, Tárgyi alapon átrendezett iratok, Pénzügyi közigazgatás, Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, 1868–1874.
- 2 A magyar földmérés és térképészet története. 3. és 4. fejezet. 2. kötet A. Főszerk.: RAUM FRIGYES – JOÓ ISTVÁN. Bp., 1992. (= *A magyar földmérés*), 7–8., TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18., ZÁVOCZKI ADRIENN: Sártory Antal kézirata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–33.
- 3 Egy felügyelőség bemutatására példa: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsén megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64.
- 4 A helyszínelési felügyelőségek felállítására vonatkozó pénzügyminiszteri rendeletre I.: A kataszteri felmérések tárgyában. *Nemzet*, 2. (1883) 125:1. (máj. 7.). TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.
- 5 Hivatalos rész. *Budapesti Hírlap*, 29. (1895) 188:3. (aug. 17.), Állami hivatal áthelyezése. *Pesti Hírlap*, 17. (1895) 343:3. (dec. 14.), Feloszlott kataszteri hivatal. *Pécsi Napló*, 4. (1895) 199:6. (aug. 20.): „a pénzügyminiszter nemcsak a szatmári, hanem május 1-én a pécsi kataszteri hivatalt is főszozlata”. Utóbbi csak később történt meg: Kataszteri helyszínelési felügyelőség áthelyezése. *Pénzügyi Közlöny*, 23. (1896) 14:317. (máj. 24.).

ség, amelyik egy új korszak nyitányát jelentette egyben.⁶

A mérnöki hivatal – mint sok más állami intézmény abban az időben – nem állami épületben, hanem általában több évre leszerződött bérleményben működött. Ennek csak részben volt oka a megfelelő középületek hiánya, a megoldás inkább azt tükrözi, hogy ideiglenesnek tekintették a hivatal működését a településen. Ahogy a jelenlét állandósul(ni látszott), a bérleményt felváltotta az állami tulajdonú ingatlanba költözés igénye.

■ A Felső malom utcai épületben bérbe vett helyiségek alaprajza (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

Felső malom utca 14.

A kataszter elhelyezése komoly problémát okozott a városnak, mivel alapvetően egy vándorló hivatal volt. Valószínű, hogy létrehozásakor, 1895-ben került a felügyelőség a Malom utca és a Nepomuk utca sarkán álló épületbe, mert ebben az évben készült egy felmérés a ház néhány helyiségéről.⁷ A századfordulón – 1898–1900 között – a felügyelőség még a Felső malom utca 14-ben működött, majd 1901-ben innen továbbköltözött.⁸

Ferencesek utca 37.

A felmérési felügyelőség iratanyagaiban a hivatal következő helyszínére található csak utalás, a Ferenciek utca 37. (ma 41.) alatt, a

Stirling-féle ház első emeletén.⁹ A ferences templom közelében lévő épület pontosan a város két részének – a belvárosnak és a szigeti külvárosnak – a metszéspontján helyezkedett el. Ennek előnye az volt, hogy viszonylag könnyebben megközelíthetővé vált az ügyfelek és az ott dolgozók számára. Az épület Stirling István börgyáros nevét őrzi, aki az 1880-as években már bécsi lakosként szerepel a város iratanyagában, amikor az épület átalakítására szólították fel. A hosszú levélváltás végén a tulajdonost kötelezték a felső emeleten található szárítópádlás elbontására.¹⁰

Az épület több intézménynek és üzletnek is otthon adott. 1892-ben a MÁV forgalmi ügynökséget helyezték el itt, felügyelete alá

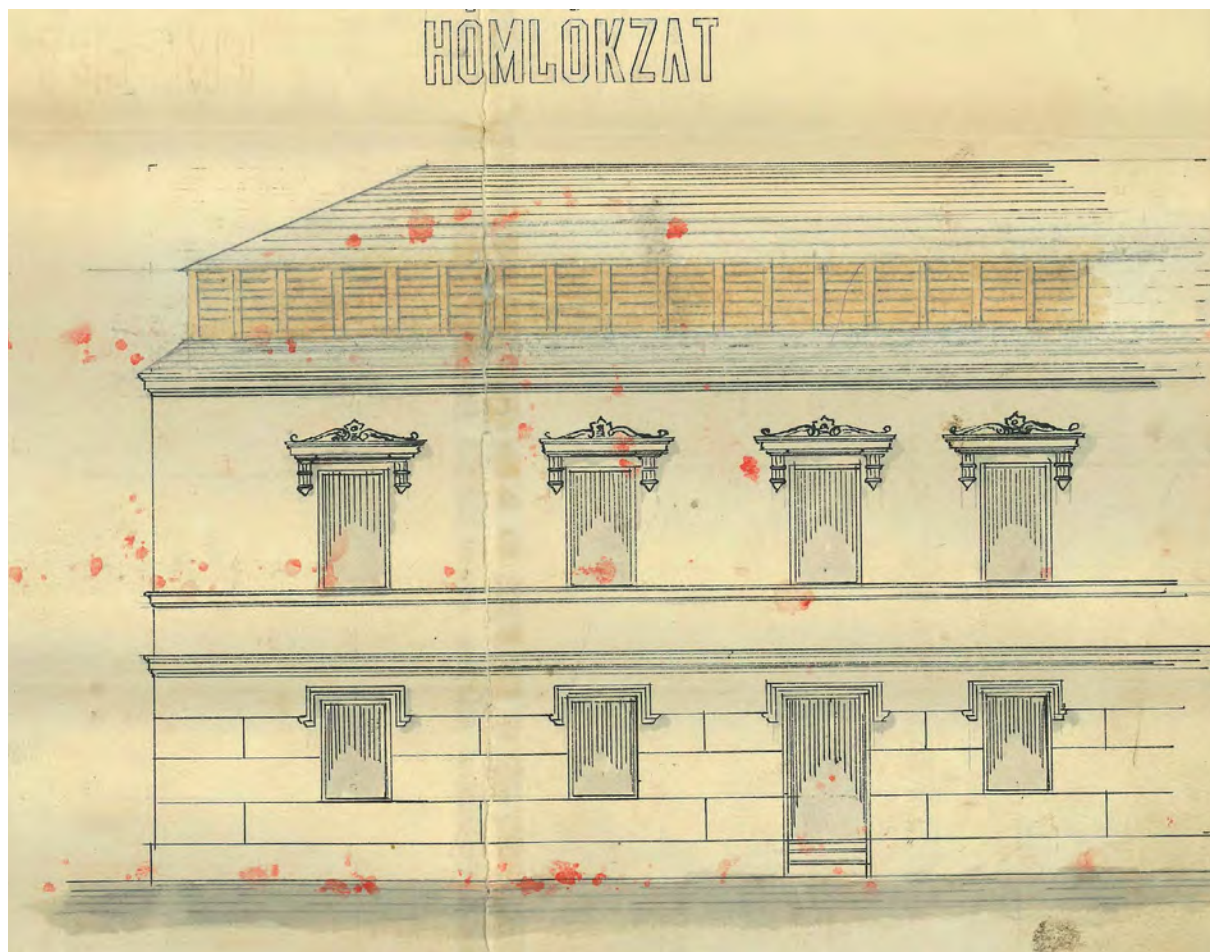
6 Rendelet. Az országos kataszteri felmérés szervezetében életbeléptetendő változtatások, s a felmérési felügyelőségnek a telekkönyvi betétszerkesztésnél való közreműködése tárgyában. *Kataszteri Közlöny*, 4. (1895) 2:14–15. (febr. 16.).

7 MNL OL, S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 9/5. (= No. 9/5). 11. felmérési felügyelőség (Pécs) elhelyezésére vonatkozó iratok és rajzok. A 210/1895. számhoz (31144/1895). Előbbi a pécsi felmérési felügyelőség, utóbbi a Pénzügyminisztérium iktatószáma, iratok nem maradtak fenn. A No. 9/5. – a többi felügyelőség elhelyezésére vonatkozó iratanyaggal együtt – elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

8 A „*Kataszteri Közlöny*” zsebnaptára az 1898. évre. Szerk.: DOBROVICVS VIKTOR. Bp., 1898. 48–49., A „*Kataszteri Közlöny*” zsebnaptára kataszteri mérnökök számára az 1901. évre. Szerk.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1901. 66–67.

9 Vö. ehhez: MNL OL, S 92. No. 23/3–5. Országos kataszteri felmérés – rendeletek, Rendeletek gyűjteménye, 1906–1914. Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása. Bp., 1906–1914.

10 MNL Baranya Megyei Levéltára (= BaML), IV. 1406. Pécs Város Tanácsának iratai. b. Közigazgatási iratok, Stirling István házipítési ügye. 7127/1892.

■ A Ferencsek utcája 37. homlokzata 1891-ből (MNL BaML, IV. 1406.)

tartoztak a budapesti, a dombóvári, a pécsi, a sárbogárdi és a szekszárdi vonalak.¹¹ A helyi lapokban több hirdetés található az épületben működő üzletekről. Ilyen volt például Fichtl Károly gépész és mechanikus kerékpár- és varrógépüzlete 1892-ben.¹² A következő évben Spitzer (szül. Reich) Laura üvegkereskedő helyezte át üzletét az épületbe, de működött itt gyertyakereskedő is.¹³

Nagyobb problémát okozott Göbel Kálmán gyógyszerháza, amelyet a Stirling-házba helyeztek át 1895-ben. Ez ellen ugyanis a környékbeli gyógyszerészek panasszal él-

tek, mivel – véleményük szerint – túl közel esett volna hozzájuk és így sértette volna az érdekeiket. Az ügy megoldódott, és Göbel gyógyszerháza helyben maradhatott.¹⁴ Hasonlóan érdekes Wranitsch Gizella üzlete, aki temetkezési vállalatának irodáját üzemeltette az épületben.¹⁵

A földmérés esetében pontosan meghatározható, hogy mikor kerültek a Stirling-féle házba. Az 1900. október 29-én felvett „foglalási jegyzőkönyv” szerint a pécsi hivatal képviselői – Berczeli István felügyelő, Dobszay István és Wiesner János mérnökök

11 *Pécsi Figyelő* (=PF), 20. (1892) 34:3. (ápr. 27.)

12 PF, 20. (1892) 71:7. (szept. 3.)

13 *Központi Értesítő* (=KÉ), 2. (1877) 66:2. (jún. 17.), Kis hirdetések. *Pécsi Napló* (=PN), 2. (1893) 125:8. (jún. 1.), Hirdetmények. PF, 20. (1892) 67:8. (aug. 20.).

14 Külvárosi gyógyszerháza a belvárosban. PN, 4. (1895) 272:5. (nov. 15.), Hirdetések. PF, 24. (1896) 141:7. (jún. 21.), A szigeti külvárosi gyógyszerháza. PN, 8. (1899) 57:4. (márc. 10.).

15 Hirdetések. *Pécsi Újlap* (=PÚ), 4. (1910) 17:3. (jan. 23.).

– közösen tekintették meg az épületet. A bérbeadásra szánt ingatlanhoz 11 utcai és 3 udvari szoba, 3 konyha, 3 előszoba, egy kamra az első emeleten, továbbá egy földszinti fáskamra, pince, valamint egy padlás tartozott. Állapotát a birtokba vevők jónak, vagyis a hivatal számára alkalmasnak minősítették.¹⁶

Az első bérbeadási szerződés 1907-ből maradt fenn, amely a Pénzügyminisztérium (képviselője a 11. felmérési felügyelőség) és Johann Béla pécsi lakos (a megye tisztiorvosa) között született. A bérleménybe 12 utcai és 3 udvari szoba, 2 konyha, 3 előszoba és egy kamra (mind az első emeleten), valamint egy fáskamra, egy pince és padlás tartozott. A bérleti szerződés 1908. november 1-jétől számított nyolc évre, 1916. október végéig szólt, az évenkénti 2800 korona bérleti díjat negyedéves részletekben fizetve. A szerződés szerint a bérbeadó köteles volt a helyiségekhez tartozó ajtókat, ablakokat és lakatokat karban tartani, valamint személyzetbővítés esetén az előszobákat saját költségén átalakíttatni. A szerződés csak akkor szűnt volna meg tárgyév október végén, ha a felek fél évvel előtte – május 1. és 15. között – azt felmondják. Egyébként a bérbeadás egy további évre meghosszabbodik. A szerződést Pechan János kataszteri főmérnök, felügyelőhelyettes és dr. Johann Béla háztulajdonos írták alá 1907. június 20-án.¹⁷

Anna utca 20.

A szerződés lejártakor az épület bérlését nem hosszabbították meg, mivel 1916-ban a hivatal egy új – nagyobb – épület után nézett. En-

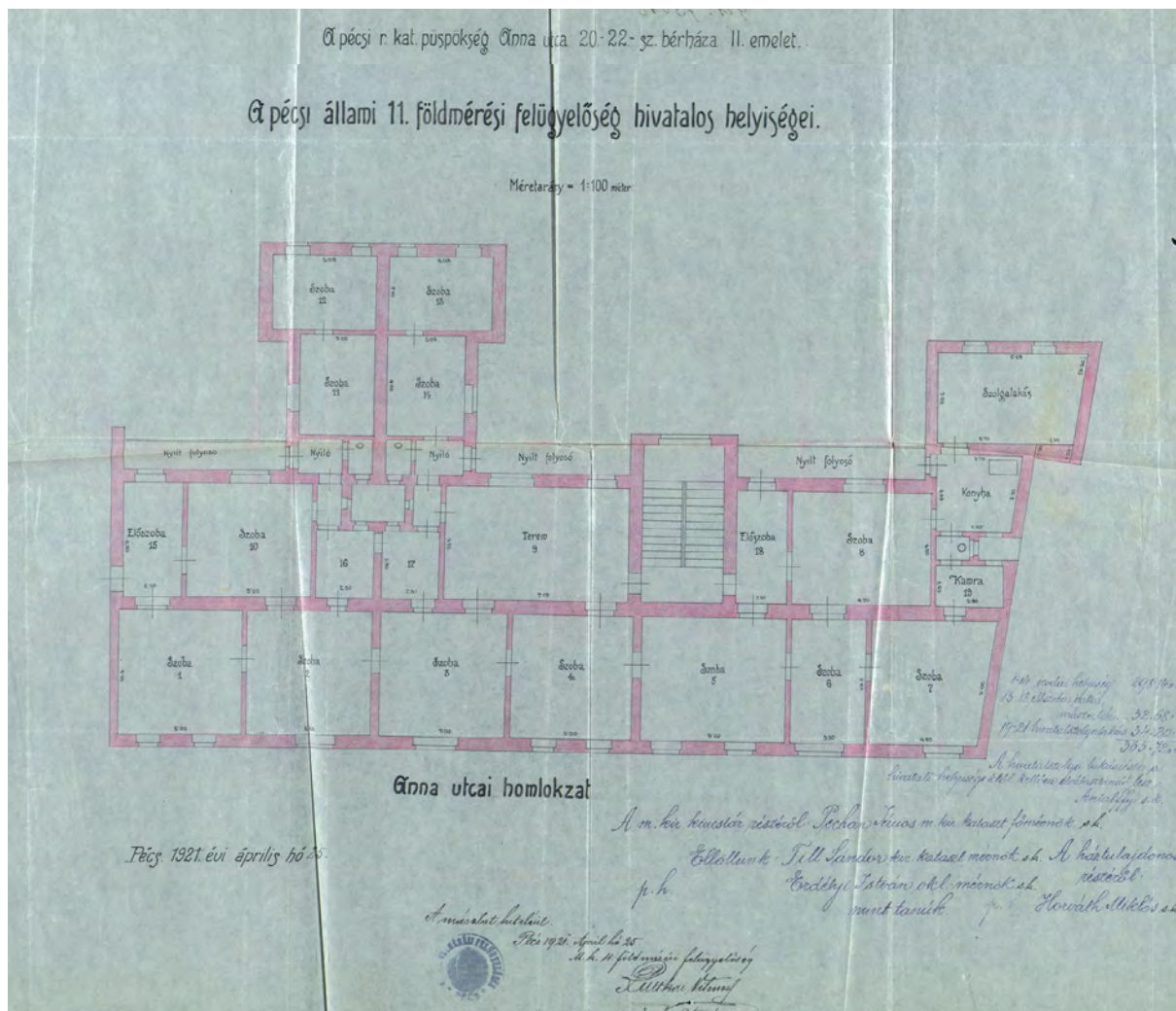

■ A Ferencsek utcája 37. (41.) napjainkban (a szerző felvétele)

nek során találtak rá az Anna utca 20–22-ben található épületre, amely a pécsi római katolikus püspökség tulajdona volt. A bérbeadásnál a második emelet tűnt a hivatal számára alkalmasnak. A szerződés szerint azon a szinten a felügyelőség számára három lakást kívántak átalakítani, ezek összesen hét utcai és nyolc udvari szobából, két előszobából, egy konyhából és a hozzá tartozó mellékhelyiségekből álltak. A szerződés hat esztendőre szólt, 1916. november 1-jétől 1922. október végéig, évenként 4000 koronás bérleti összeggel. A szobákba villamos áram és világítási gáz volt bevezetve, a számlát a bérbe vevőnek kellett állnia. A szerződés felmondását 1922 után az adott év május 15-ig bármelyik fél kezdeményezhette, de az csak október végén szűnhetett meg. A szerződés érdekessége, hogy a kibérelt helyiségeket a bérbevevő is továbbadhatta, például saját hivatalfőnökének lakás céljára. A szerződést 1916. május 14-én írták alá a felek: Pechan János kataszteri főmérnök, Horváth Miklós jószágigazgató, gróf Zichy Gyula pécsi püspök, Till Sándor

16 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 9.

17 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol 15–17.

■ Az Anna utca 20-22. alaprajza (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

■ Az Anna utca 20. homlokzatának részlete (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

kataszteri mérnök és Erdélyi István okleveles mérnök tanúk előtt.¹⁸

A levéltári iratok között fennmaradt jegyzetből végig követhető, hogyan kezelte az épületet a felügyelőség. 1919-ben például a rendelkezésre álló helyiségek egy részét Elinberger Erik mérnök számára adták ki albérletbe. 1921-ben egy négy szobából és mellékhelyiségekből álló lakást engedtek át a háztulajdonos számára. A következő évben a háztulajdonos – a pécsi római katolikus püspökség – bejelentette, hogy a bérleti díjat 40 ezer koronára emelte fel, amit a kincstár elfogadott. A leírás szerint a lakbér megállapítása évenként történt meg, így a felek nem kívánták hosszabb ideig elkötelezni magukat.¹⁹ Az 1923–1925-re vonatkozó *Pécs-Baranyai címtár* is arról tudósított, hogy a felügyelőség az Anna utca 20. szám alatt lévő épület második emeletén található.²⁰

Az 1928. évi tiszti címtár szerint a hivatal vezetője Makay Gyula műszaki főtanácsos volt, aki alá 24 fős személyzet tartozott.²¹ A növekvő hivatali létszám mellett a bérlet módja nem lehetett megfelelő, ezért a felek keresték az újabb lehetőségeket. A költözés a szerződés lejárta után négy évvel vált válóssá, amikor a sajtóban cikkek jelentek meg az újabb helyről. Az épület később nem szakadt el adminisztratív szerepétől: 1940-ben a Baranya-vármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület, két évvel később a Baranya vármegyei és Pécs szab. kir. városi m. kir. Gazdasági Felügyelőség működött benne.²²

Pozsony (Jogász) utca 4.

1928-ban több cikk jelent meg a földmérési felügyelőség elköltözésének tényéről, amely foglalkoztatta az újságírókat is.²³ Állításuk

■ Az Anna utca 20. napjainkban (a szerző felvétele)

■ A Pozsony utca 4. Komlói István 1926. évi térképén (MNL BaML, XV. 9. Pécs város térképeinek gyűjteménye. 158.)

szerint korábban több értesülést szereztek arról, hogy az országos kormányzat új épületet szeretne emeltetni Pécsen lévő állami hivatalai számára. Ehhez a város tanácsa – állította a sajtó – már javaslatokat is tett, hogy hol lehetne építkezni. Azonban a kincstár máshogyan döntött és a korábbi gyakorlatnak megfelelően

18 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 4–7.

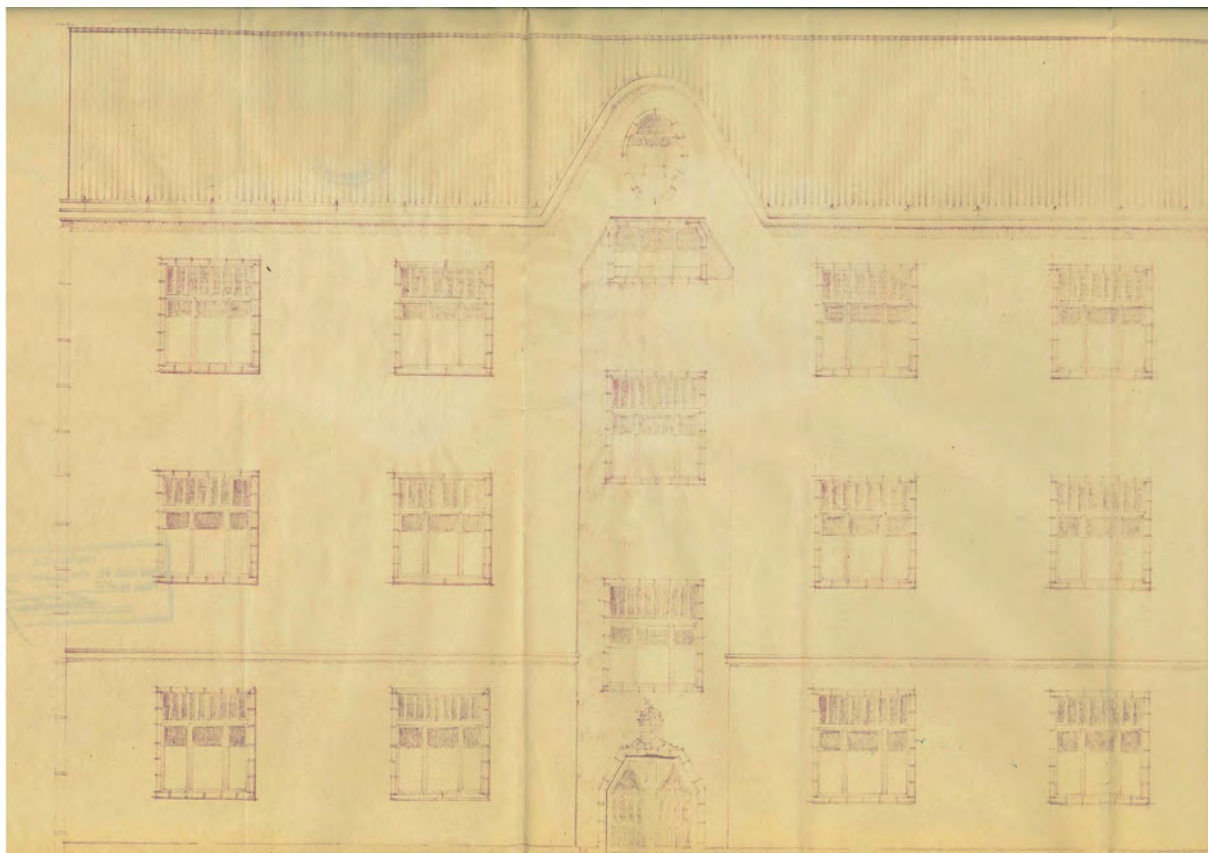
19 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 1.

20 *Pécs-Baranyai címtár, 1923–1925*. Szerk.: KALOTAI LÁSZLÓ. Pécs, 1925. 6.

21 *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 39. (1928) 116.

22 *Dunántúl*, 30. (1940) 245:7. (okt. 26.), *Magyarország közhivatalainak cím- és adattára*. Szerk.: BAROSS ENDRE – TAKÁCS JÓZSEF. Bp., 1942. 850.

23 A pénzügyminiszter 2301/1919. (január 18.) rendelete a földmérési szolgálati ágazatra új elnevezéseket állapított meg, a rendeletet l. *Budapesti Közlöny*, 53. (1919) 24:7. (jan. 29.), vö. REISZ T. CSABA: *Az Állami Földmérési Igazgatóság (1919–1920)*. *Catastrum*, 6. (2019) 1:25–35.

■ A Pozsony utca 4. homlokzata (MNL BaML, IV. 1406. h. F-12 83185/1942.)

egy bérházat nézett ki szakigazgatási szerve számára a Pozsony utca 4. szám alatt.²⁴

A vételárat 72 ezer pengőben állapították meg, amit a kincstár a tulajdonosnak, Kende Oszkár textilkereskedőnek fizetett ki. Kende a testvérével, Alfrédal együtt hadiszállításból gazdagodott meg az első világháború idején.²⁵ A városban hatalmas kereskedése volt a Széchenyi tér 7. szám alatt, több érdekeltsége más városokhoz – köztük Budapesthez, Brassóhoz és Váchoz – kötötte, ahol számos szövetkezet és egyesület tagja volt.²⁶

Az átadás-átvételt a folyó év márciusában még nem ejtették meg, mivel – mondja a cikk szerzője – a bérlő még beszédni kívánta a lak-

bérnegyedtet az adott évre.²⁷ A telekkönyvi átírásokat közlő újságértésülés szerint az átadás a „Reáliskola 6.” számra vonatkozott a folyó év áprilisában.²⁸ A korábbi MÁV-bérlő így került a magyar kincstár tulajdonába és ezzel együtt a földmérés birtokába. Nem is gondolhatták, hogy ez a költözés lesz az utolsó a hivatal életében.

1940-ben az épülethez egy légvédelmi óvóhelyet kívántak építeni, amit a városi hatóságok engedélyeztek is. A tervet a pécsi IV. honvéd hadtest légvédelmi parancsnoksága is elfogadta, így megkezdődhetett a kivitelezés. Az építési iratból az is kiderül, hogy az épület „állandó adómentesség” miatt kedvezményt nem vett igénybe.²⁹

24 Lakásszaporítás helyett lakáscsökkenés. *PN*, 37. (1928) 200:5. (aug. 24.).

25 A pécsi hadi-adózók. *PN*, 25. (1916) 264:4. (nov. 25.), Hadikölcsön és hadi jótékonyosság. *PÚ*, 10. (1916) 283:1. (dec. 10.).

26 Pécs szabad királyi város beltelkeinek és ucca jelleggel bíró kültelkeinek házsámjegyzéke. Szerk.: FARKAS JÁNOS. Pécs, 1928. 171., *KÉ*, 24. (1899) 45:729, (máj. 28.), *KÉ*, 38. (1913) 36:987. (máj. 4.).

27 Az állam is építkezés helyett bérházat vásárol hivatalai részére. *PN*, 37. (1928) 61:4. (márc. 14.).

28 Telekátírások április havában. *PN*, 37. (1928) 106:2. (máj. 3.).

29 Földmérési felügyelőség légvédelmi óvóhely építési engedély. MNL BaML, IV. 1406. h. Pécs Város Tanácsának iratai, „F” (1946-tól V.), Műszaki ügyosztály iratai, F-99330/1940.

1942-ben a felügyelőséghez több ember is csatlakozott, így például különböző rajzoló, óradíjasok, útbiztosok is a személyzetbe tartoztak a Pozsony utcában.³⁰ Az épület biztonságával lehetnek gondok, mivel több esetben arról tudósítottak, hogy az ott lakó mérnököktől kisebb-nagyobb termékeket (például fehérneműt, szappant) tulajdonítottak el.³¹

Az utca később új nevet kapott (Jogász utca lett belőle), ami jobban illett a környezetbe a közeli egyetemi (jogi) képzés miatt. Ez nem csökkentette a hivatal presztízsét, hanem egy változó korszak előjeleként is értelmezhető.

A második világháború után a földmérési szervezeteket többször is átalakították. 1952-ben hozták létre az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH), amely alá megyei szervezeteket csatoltak.³² A földmérési felügyelőségek helyett Megyei Földmérési Kirendeltségeket hoztak létre, így a baranyai szekciót szervezték meg a Pozsony utcai épületben.³³

Az átszervezés után az ÁFTH újabb „regionális” intézményt hozott létre a különböző geodéziai és térképészeti feladatok ellátására szerte az országban. Így jött létre 1954-ben a Pécsi Geodéziai és Kartográfiai Vállalat, amelynek élén Poronyi Zoltán állt.³⁴ A komoly feladatokat ellátó cég 1993-tól Pécsi Geodéziai és Térképészeti Kft. néven a mai napig létezik, noha bázisát már áthelyezte a Légszeszgyár utcába, mégis örömmel emlékeznek meg a „Jogász utcai” évekről. A helyszín és az intézmény fontos szerepet játszott a tudományos életben is, mivel 1957-ben itt szervezték meg az első geodéziai vándorgyűlést. A későbbi visszaemlékezések is kiemelik, hogy Pécsen olyan hagyományt teremtettek, amelyek összefogták a

■ A Pécsi Geodéziai és Kartográfiai Vállalat (Jogász utca 4.) volt épülete napjainkban (a szerző felvétele)

földmérőket és a 21. században is erős köteléket biztosíthattak a szakmát gyakorlóknak.

A pécsi földmérési felügyelőség elhelyezkedése hasonló módon történt, ahogyan a hivatal működött a városban. Sokan dolgoztak itt, a környéket nagymértékben befolyásoló műszaki munkákat bízták rájuk, azonban mindig szem elől rejtve végezték tevékenységüket. Az alapvetően „bölcész-jogász-orvos” beállítottságú Pécs képéhez a műszaki értelmiség évszázados jelenléte is ugyanúgy hozzájárult, még ha ez eddig nem is volt a kutatások homlokterében.

30 *Pécs-Baranyai címtár, 1942.* Szerk.: Császár Géza. Pécs, 1942. 112.

31 Kelendő az ingyen szappan. *PN*, 51. (1942) 88:9. (ápr. 19.), Izgalmas hajtvadászat után. *PN*, 52. (1943) 124:5. (jún. 2.).

32 VINCZE LÁSZLÓ: Nagyméretarányú térképezés 1. Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar. <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/8093> (Elérés: 2021. május 10.)

33 IVÁN GYULA: A földügyi ágazat szervezetének változásai a második világháborútól napjainkig. *Catastrum*, 6. (2019) 3:51–63.

34 ÚJLAKI TIBOR: A Pécsi Geodézia alapításának 50. évfordulója. *Geodézia és Kartográfia*, (= GK), 57. (2005) 2:3–9., VÁRNAI GYÖRGY: Gondolatok a Pécsi Geodézia 60. születésnapján. *GK*, 67. (2015), 3-4: 26–28.